

Arról, ami nincs
– A nemlétezés elméletei –

5. A létezés differenciálódása

2013. október 7.

A korai görögség egymásnak feszülő koncepciói

- Egyfelől ott van Parmenidész: csak az eszedben bízz, ami szerint a létező egy, mozdulatlan, változatlan, örök, homogén, stb.
- Másfelől ott van pl. Hérakleitosz (-6/5. sz.):

„Ugyanazokba a folyamokba lépőkre más és más víz árad.” [1]

„Ugyanazokba a folyamatokba lépünk, és mégsem ugyanazokba lépünk, vagyunk is, meg nem is vagyunk.” [2]

„[A kozmosz] örökké elő tűz, amely fellobban mértékre és kialszik mértékre.” [3]

„Éli a tűz a föld halálát, a levegő éli a tűz halálát, a víz éli a levegő halálát, a föld a víz halálát.” [4]

„Amennyiről látás, hallás, megismerés van, azt én mind többre tartom.” [5]

→ bízz az érzékekben: mindig minden folyton változik!

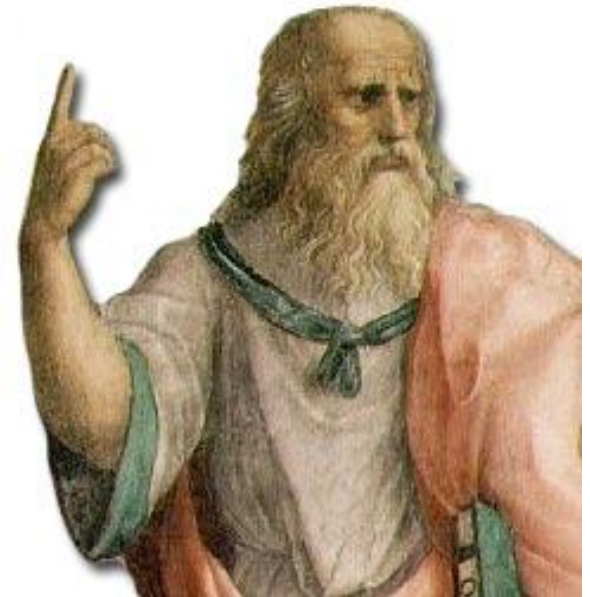
Platón (-4. sz.)

- Mindkét fajta létező jelen van, de
- nem ugyanazon a szinten

ideák v. formák tana

(Platón ún. középső periódusának elképzelése, néhány dialógusban szórványosan kifejtve, a későbbiekben pedig néha kritizálva)

A formák bevezetése a *Parmenidész*ben

- Zénón könyvének első érve:

„Ha sok létező van, azoknak nyilván hasonlóknak s egyszersmind különbözőknek kell lenniük; márpedig ez lehetetlen: hiszen sem a különbözők hasonlók, sem a hasonlók különbözők nem lehetnek...” [6]

- Szókratész válasza:

„De mondd meg nekem, nem gondolod-e, hogy önmagában létezik a Hasonlóságnak valami formája (ideája), és viszont másvalami, ami ennek ellentéte, a különböző? S e két létezőben részesülünk én is, te is és a többi is, amit soknak hívunk; és a Hasonlóságban részesülők hasonlóvá lesznek ezáltal és annyiban, amennyiben részesülnek; a különbözőségben részesülők pedig különbözővé, s a mindkettőben részesedők mindkettővé lesznek... Ha magukról a fajokról és formákról lehetne bebizonyítani, hogy önmagukban ilyen ellentétes tulajdonságaik vannak, csodálatra méltó volna; mi csodálatos van viszont abban, ha valaki rólam mutatja ki, hogy egy és sok vagyok...” [7]

az Egységet, a Nyugalmat és a Mozgást, és minden effélét, s aztán azt mutatná ki róluk, hogy ezek önmagukban képesek egymással összevegyülni és szétválni, akkor aztán igazán elcsodálkoznám, Zénón! Ez a te műved, úgy gondolom, nagyon derekasan ki van dolgozva; de, mint mondtam, sokkal jobban csodálkoznám akkor,

1
130 a ha valaki azt tudná felmutatni, hogy ugyanez az ellentmondás mindenféleképpen összefonódott magukkal az Ideákkal, és amiként ti végigkövettétek a látható dolgokban, éppúgy ki tudná mutatni az értelemmel felfogható dolgokban is.

IV. Amíg Szókratész így beszélt, Püthodórosz – saját bevallása szerint – azt hitte, hogy Parmenidész és Zénón is bosszankodik minden egyes kijelentésén; ezek azonban nagyon figyeltek rá, gyakran egymásra pillantottak és mosolyogtak annak jeléül, hogy csodálják Szókratészt. Ezt meg is mondta Parmenidész, midőn Szókratész elhallgatott:

b Mennyire csodálatra méltó vagy, Szókratész, gondolkodó szenvedélyedben. És mondd csak, te magad keresztülvitted-e azt a megkülönböztetést, amelyet említettél: különvetted magukat az Ideákat, és viszont külön azokat, amik bennük részesednek? És úgy tűnik fel előtted, hogy maga a Hasonlóság létező valami, külön a bennük mutatkozó hasonlóságtól, s éppígy az Egy és a Sok is és mindaz, amiről az imént Zénóntól hallottál?

2
c – Nekem legalábbis így tűnik – szólta Szókratész.
– Akkor bizonyára az olyanok is – folytatta Parmenidész –, mint az Igazságos, a Szép és a Jó, és minden effélének az ideája önmagában?
– Igen, az olyanok is – felelte.
– S nemde létezik az Ember ideája is, külön mitőlünk s mindazoktól, akik olyanok, mint mi: magának az Embernek a formája, akár a Tűzé és Vízé?

– Sokszor tanácstalan vagyok – szólta Szókratész –, hogy vajon úgy kell-e róluk beszélni, mint amazokról, vagy pedig másképp.

– Akkor bizonyára azok felől a dolgok felől is bizonytalanságban vagy, Szókratész, amelyek szinte nevetségesnek tűnhetnek fel, mint a szőr, a sár, a szenny vagy más ilyen megvetett, hitvány dolgok: vajon azt kell-e állítani róluk, hogy mindegyiküknek van külön formája, amely különbözik azoktól a dolgoktól, amelyeket a kezünkbe foghatunk, vagy pedig nem?

d – Egyáltalán nem – szólta Szókratész –, hanem ezekkel kapcsolatban úgy áll a dolog, hogy amiket látunk, azok léteznek is, ezekről azt gondolni, hogy ideájuk van, képtelenség volna. Habár olykor megzavart már az a gondolat, hogy hátha minden dolognak egyaránt van ideája; de ha erre a pontra jutok, menekülök tőle, mert félek, hogy feneketlen szószaporításba esem és ott veszek; visszatérek hát oda, azokhoz a dolgokhoz, melyekről az imént állapítottuk meg, hogy van ideájuk, és azokat kutatva foglalatoskodom.

e – Mert fiatal vagy még, Szókratész – szólta Parmenidész –, s még nem ragadott úgy meg a filozófia, mint ahogyan majd meg fog ragadni az én véleményem szerint, s akkor egyetlen dolgot sem fogsz lekicsinyelni; most azonban még – korod miatt – tekintettel vagy az emberek előítéleteire.

V. De mondd meg nekem a következőt: úgy tűnik-e neked, miként mondd, hogy léteznek bizonyos formák (ideák), amelyekben részesülve nyerik nevüket ezek az itteni dolgok; így a Hasonlóságban részesülők hasonlónak, a Nagyságban részesülők nagyok, a Szépségben és Igazságosságban részesülők pedig igazságossá és széppé lesznek?

3
61 a – Teljességgel így – felelte Szókratész.

Elköteleződési lépések:

1. Megkülönböztetés (hozzáférés alapján):

„sokkal jobban csodálkoznám akkor, ha valaki azt tudná felmutatni, hogy ugyanez az ellentmondás mindenféleképpen összefonódott magukkal az Ideákkal, és amiként ti végigkövethettétek a látható dolgokban, éppúgy ki lehetne mutatni az értelemmel felfogható dolgokban is.” [8]

2. Létezés

„És úgy tűnik fel előtted, hogy maga a Hasonlóság létező valami, külön a bennük mutatkozó hasonlóságtól...” [9]

3. Elsődlegesség

„léteznek bizonyos formák (ideák), amelyekben részesülve nyerik el a nevüket az itteni dolgok, így a Hasonlóságban részesülők hasonlóvá, Nagyságban részesülők naggyá, a Szépségben és igazságosságban részesülők pedig igazságossá és széppé lesznek” [10]

Platón kettős világa

Ideák vagy Formák (<i>eidosz</i>)	Jelenségek
<ul style="list-style-type: none">• A tiszta gondolkodás útján megismerhető	<ul style="list-style-type: none">• Az érzéki tapasztalás útján megismerhető
<ul style="list-style-type: none">• Örök, változatlan	<ul style="list-style-type: none">• Folyamatosan változik
<ul style="list-style-type: none">• Valódi, igaz tudás szereshető róla	<ul style="list-style-type: none">• Csak bizonytalan vélekedések szereshetők róla
<ul style="list-style-type: none">• A létezés valódi birodalma: önmagukban léteznek	<ul style="list-style-type: none">• A látszat birodalma: akként és annyiban léteznek, ahogyan és amennyiben részesülnek a formákból

Az ideatan alapelvei (rekonstrukció)

- **Közösödés:** Ha több dolog rendelkezik F tulajdonsággal, akkor ennek oka, hogy F egyedi Ideájából részesülnek, vagy ezt utánozzák
- **Elkülönülés:** F Ideája különbözik azoktól a dolgoktól, amik F tulajdonságúak
- **Reflexivitás:** F Ideája maga is F
- **Tisztaság:** F Ideája semmi más (tulajdonsággal nem bír), csakis F
- **Egyediség:** Semmi más nem F természetű igazából, valójában és mindent egybevetve, mint F Ideája
- **Fennkölttség:** Az Ideák örökkévalóak, nincsenek részeik, változatlanok, és érzékekkel nem hozzáférhetők

Az ideatan néhány problémája (*Parmenidész*)

- Mit jelent részesülni? Egy kutyában megjelenik a Kutya-idea egésze, vagy annak csak egy része?
- „Harmadik ember”: Az emberek hasonlítanak egymásra, mert részesülnek az Ember ideájából. De hasonlítanak az Ember ideájára is. Vajon azért, mert van egy közös meta-idea, amelyből részesednek az emberek is és az Ember-idea is? Végtelen regresszus...
- Relációs tulajdonságok: Valaki azért rabszolga, mert részesül a Rabszolga ideájából, és azért gazda, mert részesül a Gazda ideájából. Hogyan magyarázható meg a konkrét rabszolga-gazda viszony az ideális Rabszolga-Gazda viszony alapján?
- A tudás mire vonatkozik? Az emberek tudása a számukra megjelenő jelenségekre vonatkozik. Az ideákra valamilyen tökéletes isteni tudás vonatkozik. Így sem számunkra nem ismerhetők az ideák, sem az isten(ek) számára nem ismerhetők a jelenségek.

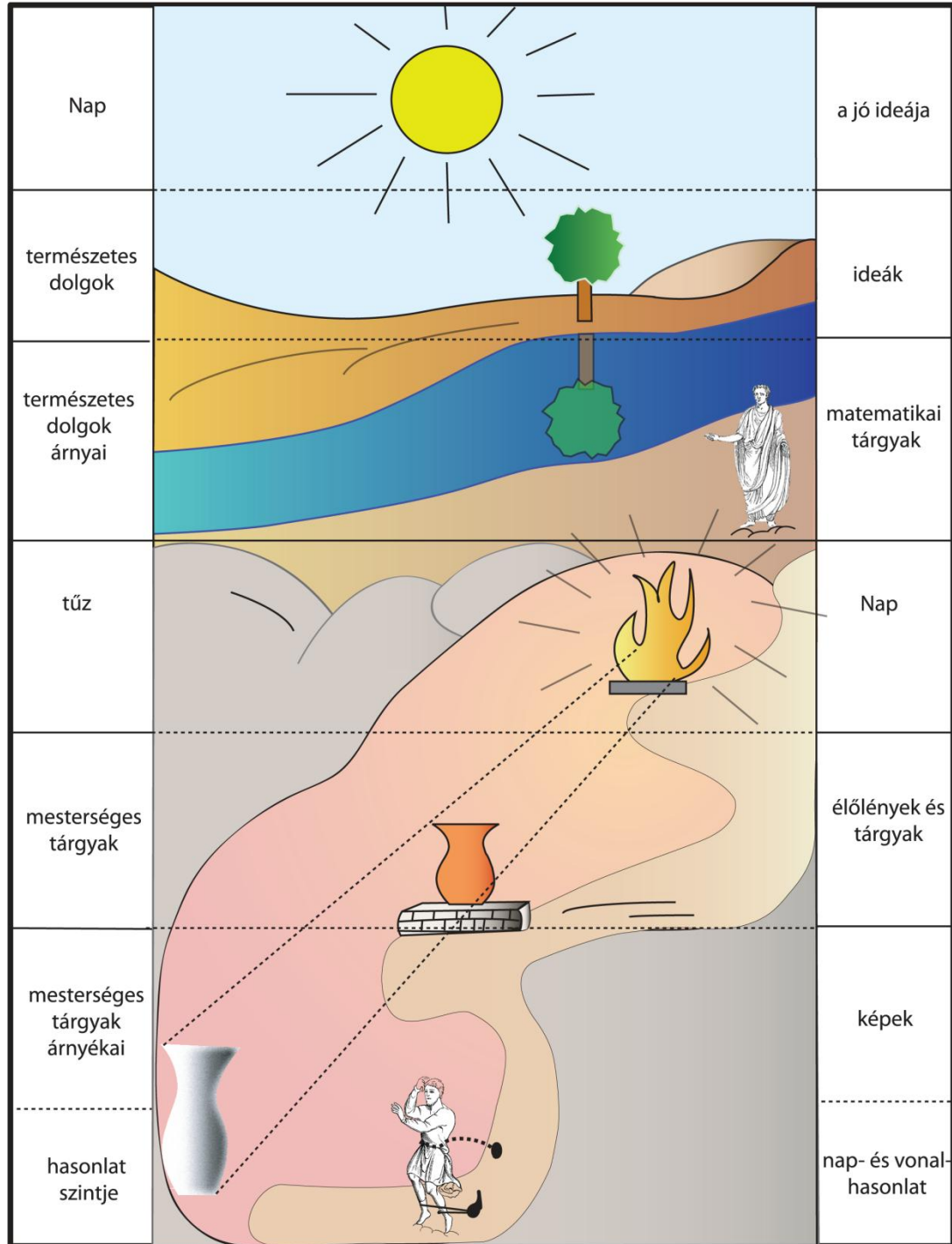
A barlanghasonlat

Állam 514a-517a

- barlang: jelenségek világa
- árnyak a falon: jelenségek
- árnyvető tárgyak: ideák?
- tűz: ???
- felszín: ideák világa
- Nap: a Jó ideája
- Szakaszok:
 - élet a barlangban
 - a külvilág felismerése
 - visszatérés felszabadítóként

Kép forrása:

<http://hu.wikipedia.org/wiki/Fájl:Barlanghasonlat.png>

A létezés kérdése elbonyolódik...

... a valóság/látszat, idea/jelenség, részesülés problémák fényében

→ Hosszas elemzés a (nem)létezésről: *Szofista* c. dialógus

„Mert vajmi nehéz módot találni arra, hogy hogyan állíthassa vagy gondolhassa az ember azt, hogy a valótlan valóban létezik, anélkül, hogy ezzel az állításával ellentmondásba ne bonyolódna. / Miért? / Mert az állítás azt merészeli feltételezni, hogy a nem létező létezik.” [11]

„Mert védekezésünk során meg kell vizsgálnunk apánk, Parmenidész tételét, és ki kell erőszakolnunk, hogy a nem létező bizonyos értelemben létezik, és viszont: a létező bizonyos értelemben nem létezik.” [12]

„A nem létezőnek tehát szükségképpen van léte [...] Mert a különbözőnek a természete mindvégig minden egyes formát a létezőtől különbözővé téve éppen nem létezővé tesz, s ily módon valamennyit joggal nevezhetjük nem létezőnek, viszont – minthogy részesülnek a Létben – azt is elmondhatjuk róluk, hogy léteznek és létezők.” [13]

Emlékeztető: nyelvi motivációk

- Lenni: „Én vagyok.”
 - Valaminek lenni: „Én egyetemista vagyok.”
 - Nem lenni: „Én nem vagyok.”
 - Valaminek nem lenni: „Én nem vagyok autószerelő.”
- Mivel minden dolog számos értelemben *van* (létige mint ún. kopula), és még több értelemben *nincs*, így a dolgok közötti különbségek nemlétezéssel szövik tele a világot
- Az alapprobléma az ún. *instanciáció*: adott x dolog egy F tulajdonságot testesít meg, annak instanciája (esete)
– vagy nem esete
- Mi a helyzet az általános fogalmakkal – x egy F , vagyis x F -ként van?

Arisztotelész (-4. sz.)

- Platón tanítványa és kritikusa
- A létezés kérdése tovább bonyolódik

Metafizika Γ (4.) könyv:

„Van egy tudomány, mely a létezőt, mint létezőt vizsgálja, és vele mindazt, ami a létezőt önmagában és önmagáért megilleti.”

(...)

„A létezőről több értelemben szokás (...) beszélni...” **[14]**

Kategóriák

- A mű osztályozza, amiket „kapcsolat nélkül” mondunk **[15]**
→ állítmányok legáltalánosabb fajtái
- 10 kategória:
 - **szubsztancia**: a „Mi ez?” kérdésre adott válasz (Pl. ember, ló, stb.)
 - minőség: a „Milyen?” kérdésre adott válasz (Pl. beteg, erős, stb.)
 - mennyiség: a „Mennyi?” (vagy Mekkora...) kérdésre adott válasz...
 - hely: a „Hol?” kérdésre adott válasz
 - idő: a „Mikor?” kérdésre adott válasz
 - viszony
 - helyzet
 - birtoklás
 - cselekvés
 - elszenvedés

A szubsztancia

- A valamiként való létezés: „x egy F”
- Ez önállóan létezik, az összes többi kategóriába tartozó dolog pedig önállótlánul (járulékosan)
- Elsődleges szubsztancia: egy konkrét ember/ló/stb.
 - ez nem lehet állítmány, csak alany
- Másodlagos szubsztancia: általában az ember/ló/stb.
 - alany és állítmány is lehet
- A másodlagos szubsz. faj-nem viszonyokba rendeződik („Szókratész egy filozófus”, „Sz. egy ember”, „Sz. egy élőlény”, ...)
- Jellemzői:
 - nincs ellentéte
 - nem fokozható („inkább” vagy „kevésbé”)
 - ellentétes tulajdonságokat vehet fel

Az elméleti tudományok felosztása

	Önálló dolog	Önállótlan dolog
Mozdulatlan dolog	Tiszta filozófia: <ul style="list-style-type: none">• a végső valóság leírása• örök igazságok	Matematika: <ul style="list-style-type: none">• örök igazságok, de• tárgyai csak járulékosak
Mozgó dolog	Fizika (= természetfil.): <ul style="list-style-type: none">• a változó világ leírása• pillanatnyi igazságok	– <ul style="list-style-type: none">• nem méltó arra, hogy saját tudománya legyen

Megjegyzések:

- Csak a létezőnek van tudománya, a nemlétező nem kutatható (lásd: ún. egzisztenciális súly a logikában)
- A tudomány az általánossal foglalkozik (pl. „Mi az ember?”), nem pedig az egyedivel („Gipsz Jakab ...”) (lásd: kijelentések típusai szintén a logikában)

Szubsztancia a *Metafizikában*

- Anyag és forma szembenállása:
 - anyag: amin bármilyen forma (→ tulajdonság, stb.) megjelenik, önmagában csak a teret tölti ki (lásd korábban: szubsztrátum)
 - forma: bármiféle specifikum, ami a hordozó anyagon megjelenik
→ ez utóbbi az, ami azzá teszi a kérdéses dolgot, ami

„Én anyagnak nevezem, ami önmagában se nem valami, se nem mennyiség, se más olyasmi, amikkel a létezőt szoktuk meghatározni. Mert van valami, amiről állítani szokás e határozmányok mindegyikét, aminek léte azonban különbözik ez állítmányok mindegyikétől. E határozmányokat ugyanis a szubsztanciáról állítjuk, ezt pedig az anyagról.”

[16]

- Elsősorban a formát nevezzük szubsztanciának, másodsorban az anyag és a forma együttesét
- (De a forma elválaszthatatlan az anyagtól, szemben Platónnal!)

Platonizmus

- Léteznek absztrakt objektumok
 - nem térben és időben, vagyis → nem fizikai; DE
 - nem is csak az elmében, tehát → nem mentális
- Általános motiváció:

Ha egy mondat igaz, akkor a benne szereplő nevek és leíró kifejezések vonatkoznak valamire.

Például:

- „Nyolc kisebb, mint három négyzete.” → vannak számok
- „Az arcomra kiült a pirosság.” → léteznek tulajdonságok
- „Úgy tudom, hogy Józsi beteg.” → léteznek tények

Példa 1: Matematikai objektumok

- Platón: a matek időtlen objektivitása tükrözi az ideák világát (de nem teljesen oda tartozik, mert érzéki szemlélet kell hozzá)
- Matematikai objektumok: amik igazzá teszik a mat-i állításokat, amikre a matek állításai vonatkoznak („realizmus”)
→ egy absztrakt mat-i „mennyországban” léteznek
- A mat-i igazságok a megfogalmazótól függetlenül érvényesek
- A mat-i tételeket felfedezzük (pl. Pitagorasz-tétel)
- Alternatív nézetek: formalizmus, logicizmus, konstruktivizmus, fikcionalizmus, stb.

Példa 2: „Univerzálék”, általános tulajdonságok

→ lásd: jövő órán

Idézett szövegek forrásai

- [1] – [5] In *Görög gondolkodók 1.* Kossuth kiadó, 1992. 32; 35; 33; 37; 35. o.
- [6] – [10] Platón: *Parmenidész.* In *Platón összes művei 2. kötet.* Európa kiadó, 1984. 812-813; 814-815; 816; 816; 817. o.
- [11] – [13] Platón: *A szofista.* In *Platón összes művei 2. kötet.* Európa kiadó, 1984. 1131; 1145; 1192. o.
- [14] Arisztotelész: *Metafizika.* Hatágú síp alapítvány, 1992. 94. o. [1003 a]
- [15] Arisztotelész: *Kategóriák.* Kossuth kiadó, 1993. 22. o. [1b]
- [16] Arisztotelész: *Metafizika...* 173. o. [1029a]